

DOĞU TÜRKİSTAN KAZAKLARININ ENSTRÜMENTAL MÜZİK MİRASI*

Instrumental Musical Heritage of the East Turkistan Kazakhs

Dr. Ardabi MAULET**
Dr. Kalybek KOBLANDIN***
Dr. Lora TLEGENOVA****

ÖZ

Eski çağlarda Doğuda Tanrı Dağları, Altay, Tarbağatay, Sayan ve Dağları ile batı Karpat Dağları arasındaki geniş coğrafyayı bugünkü Kazakların gelenek ve görenekleriyle doğrudan ilişkili çok zengin bir kültür mirası bırakan konargöçer ulusların yurt edindiği malumdur. Vaktiyle bu coğrafyaya İskitler veya Sakalar diye adlandırılan ulusların önderliğindeki topluluklar hâkim olmuştur. Bu topluluklar çeşitli kaynakların da belirttiği üzere MÖ üç ila birinci yüzyıllarda güçlü bir devlet kurmakla kalmamışlar, büyük bir kültürün temellerini de atmışlardır. Dolayısıyla Kazakların enstrümental müziği ile milli çalgılarının tarihinin çok eski devirlere dayandığını anlamak güç değildir. Türk uluslarının ortak mirası, kültür ve tarihin birlikte gelişmesi sonucu oluşmuştur. Kazakların etnik oluşum süreci on beşinci yüzyılda tamamlanmasına karşın kendi kimliğini bulana değin kültür öğeleri ancak boylar üzerinden varlığını sürdürmüştür. On dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda Sırderya havzasından Altay Dağları'na, Güney Ural bölgesinden Yedisu'ya değin uzanan Ak Orda topraklarını yurt edinmiş Türk boy ve oymakları, Kazakları oluşturmuştur. Bundan ötürü Kazakların somut olmayan kültürü bugüne kadar çeşitli biçimlerde gelişmesini sürdürmüştür. Kazakların tarihî ve kültürel temellerini teşkil eden ortak tarih milli gelenek ve görenekler, dünya görüşü, yaşam tarzı, anlayışı, somut olmayan kültüründe çok önemli bir yere sahip bulunan enstrümental müziğinin oluşumunu sağladığı gibi, bugün bir ulus olarak ayakta kalmasını da güvence altına almıştır. Bu makaleye konu olan Doğu Türkistan Kazaklarının enstrümental müziği, ulus olarak Kazakların geleneksel kalıplarını koruyup günümüze taşıyan bir okul sayılmaktadır. Doğu Türkistan yaşayan Kazak enstrümental müziği araştırmalarında, özellikle dombıra küyelerinin yapısı ile örge (motif) özelliklerinin tespitinde nota ve kayıt araştırmaları büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda Doğu Türkistan Kazaklarının müzik mirasının araştırılmasında Arap harfli Kazakça kaynaklar ve Çince kaynaklar ile nota mecmuaları ve popüler yazılar çok önemli kaynaklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar hiç şüphesiz kültür tarihi araştırmalarında da birer temel kaynak olmaktadır. Yirminci yüzyılın ortasına kadar konargöçer hayat tarzından vazgeçmeyen ve müzik geleneğini kulaktan kulağa aktararak devam ettiren Doğu Türkistan Kazaklarının enstrümental müzik geleneğinde baksılığın yani samanların büyük etkisi olduğu açıktır. Bu bölgedeki Kazakların boy, uruk ve oymağa dayalı etnik ve toplumsal yapısı enstrümental müziğin değişik yöresel icra okullarının teşekülünde başlıca etken olmuştur. Eski baksı örgeleri (motifleri), *qaraöleñ* denen geleneksel şiir, *joqtaw* denen ağıt, kızların babaevine veda ederken söylediği *sıñsıw* gibi yırların ezgileriyle başlayan enstrümental müzik, daha çok dombıra ve kavala benzeyen *sıbzıǵı* vasıtasıyla nesilden nesile aktarıldı. Doğru Türkistan Kazaklarının geleneklik dombırası on iki, on üç, on dört, on beş perdelidir. Büyük değişim geçirmiş günümüz dombırasından farklı olan bu dombıra, ünlü ustalar tarafından yapılıyordu ve yörelere göre biçimsel özellikler gösteriyordu. Bunların Doğu Kazakistan ve Yedisu (Jetisuw) bölgelerinde yapılmış eski dombıralarla benzerlik gösterdiği açıktır. Öte yandan Doğu Türkistan Kazaklarının dombıra küyelerinin icra yöntemleri ile Doğu Kazakistan dombıra küyelerinin icra yöntemleri karşılaştırıldığında benzerlikler yanında farklar da tespit edilmektedir. Bu makede ele alınan dombıralar, Doğu Türkistan'ın İle, Altay ve Tarbağatay yörelerinde yaşayan Kazaklarca yaygın olarak kullanılan dombıraların eski örnekleridir.

Anahtar Kelimeler

Kazaklar, kültür mirası, gelenek, enstrümental müzik, dombıra.

-
- * Geliş tarihi: 2 Kasım 2023 - Kabul tarihi: 6 Mart 2024
Maulet, Ardabi; Koblandın, Kalybek; Tlegenova, Lora. "Doğu Türkistan Kazaklarının Enstrümental Müzik Mirası" 145 (Bahar 2025): 114-129
- ** Kazakistan Cumhuriyeti Milli Müzesi Bölüm Başkanı, Astana / Kazakistan,
e-mail: mr.ardabi@mail.ru, ORCID ID: 0000-0002-7625-0407.
- *** L.N. Gumilyov Avrasya Milli Üniversitesi Öğretim Üyesi, Astana / Kazakistan,
e-mail: kkalybek@mail.ru, ORCID ID: 0009-0001-7503-5676.
- **** E.A. Böketov Qarağandı Üniversitesi Öğretim Üyesi, Qarağandı / Kazakistan,
e-mail: tlegenova_lora@mail.ru, ORCID ID: 0009-0006-9519-2376.

ABSTRACT

Since ancient time, it has been known that nomadic peoples living in the vast space between Tanirtau, Altai and Tarbagatay, the Sayans and Khingan in the West and the Carpathian Mountains in the East, left a rich cultural heritage that has a lot in common with the today's Kazakh traditions. This was the great period of the union of tribes called Scythians and Sakas. These tribes had strong state structures dating from the 3rd-1st centuries BC, as evidenced by various historical sites. They laid the foundations of their spiritual culture. It can be understood that the history of instrumental music and indigenous national instruments of the Kazakh dates back to very early cultural times. It should be noted the common history and cultural development of the Turkic-speaking peoples over many centuries and their common spiritual heritage. Although the main characteristics of the Kazakh people were fully defined in the 15th century, it is obvious that cultural relics were formed in tribal art even before self-determination. In the 14th-15th cc. the composition of the Kazakhs was determined by the ethnic community of Turkic-speaking tribes living in the Akorda region from the Syrdarya valley to the Altai Mountains and from the Southern Urals to Zhetysu. Its spiritual culture has developed multifaceted to date. The nomadic lifestyle, which forms the basis of instrumental music, which occupies a special place in the spiritual culture of the Kazakhs, had a great influence on the formation of a united nation. The instrumental music of the Kazakhs of East Turkestan, which is the basis of the article, is considered as a major performing school that has preserved the traditional character of the Kazakhs as a nation. In the study of instrumental music of Kazakhs in Turkestan, the analysis of the structural features of dombra kyuis and study of differences in tonality are of great importance. From this point of view, the Chinese research studies, collections of sheet music and journalistic works preserving the traditional culture of Kazakh Turks are of great importance in the study of instrumental music of the Kazakhs of East Turkestan. Baksylyk saryn (a ritual song of shaman) had a great influence, which until the middle of the 20th c. maintained a nomadic lifestyle and were the source of instrumental music of Kazakhs in East Turkestan, developed according to the kuimakulak method (a way of listening and transmitting oral musical art by ear). Tribal and community structure of the Kazakhs in this region influenced on the formation of distinctive regional performing schools of instrumental music. The instrumental music that originates from the melodies of the old shamanic saryns, kara olen, synsu, passed down from generation to generation, mainly, by the national dombra and the sybyzgy instrument made of natural kurai. The Kazakhs in East Turkestan had the keyboard system of the old dombra consisting of 12, 13, 14, 15 keys, a register feature completely separate from the modern dombra construction was preserved, which the masters of that time made with their own hands and formed the dombra in accordance with the specifics of each region. This feature is very close to the system of old dombras preserved in the east of Kazakhstan and in Zhetysu and also shows differences and similarities in the performance techniques of dombra kuyis of the Kazakhs of East Turkestan, compared with the performance specifics of the Eastern region of Kazakhstan and Zhetysu. The dombras presented in our article are ancient examples of dombra common among Kazakhs living in three regions: Ili, Altai, Tarbagatai of East Turkestan.

Keywords

Kazakhs, cultural heritage, tradition, instrumental music, dombra.

Giriş

Kazakların enstrümantal müziği yüzyıllarca nesilden nesile aktararak günümüze ulaşmış çok kıymetli manevi bir hazinedir. Bu müzik geleneği, bölgesel ve yöntemsel özelliklere göre çeşitli icra okullarına ayrılmıştır. Bunlar arasında en geniş olanı Doğu Kazakistan bölgesinde yaşayan Kazakların enstrümantal müzik icra okuludur. Bu icra okulunun büyük bir kolu ise Doğu Türkistan'da yaşayan Kazakların enstrümantal müzik sanatıdır. Doğu Türkistan'a bağlı İle Kazak Özerk Bölgesi'nin Altay, Tarbagatay ve İle illerinde; Uygur bölgesinin Sanjı ve Buratala illerinde; Qumıl bölgesinde, Gansu eyaletinde; Küytin, Şıhızı, Urumçı şehirlerinde iki milyona yakın Kazak yaşamaktadır (Mäsımhanulı 2012: 265-296).

Kazaklar, Doğu Türkistan'da genel olarak Tanrı Dağları'nın kuzeyinde, diğer bir deyişle Şincan Uygur Özerk Bölgesi'nin suyu bol, toprağı verimli, yaylımı geniş dağlık bölümünde geleneksel yaşam biçimlerini sürdürerek yaşamaktadır. Temel geçim kaynağı hayvancılıktır. Kazaklar ilkyaz gelir gelmez ot peşine düşerler, yaz gelince yaylaya göçerler ve doğayla iç içe yaşarlar. Dolayısıyla Kazaklar için yılın dört mevsiminde kışlak, göklek (köktew yani baharın geçirildiği yer), yaylak ve güzlek çok önemlidir. Kışlak (qıstaw) korunaklı kışlık yurdun adıdır. Korunağın en basiti türü içinde hayvan hapsedecek

ahır da bulunan kamıştan veya çiğ kerpiçten dört köşe veya yuvarlak biçimde yapılmış korunaktır. Yaylaktan yaylağa göçerken her *awıl* (oba) her yıl aynı yerde konmaktadır. Yıllarca kullanılan bu konak yerlerine Kazaklar *eski yurt* (eski yurt) derler. *Jurt* (yurt) sözcüğü yurt, il, konak yeri anlamına geldiği gibi bir yerde toplanan ulus, halk, el anlamına da gelir. Yurt yazın geçirildiği daimî duraktır. Doğu Türkistan Kazakları kışlakta Ekim ayından Nisan ayına değin, yaylakta Mayıs ayından Temmuz ayına değin, güzlekte ise Ağustos ve Eylül aylarında konarlar.

Otuz yılı aşan bağımsızlık döneminde Kazakistan, bağımsızlığını güçlendirecek, ulus tarihindeki siyasi, kültürel, hukuki ve manevi bütünlüğü sürdürecektir, ulusun manevi hayatını tarihle ilişkilendirecek ve geliştirecek pek çok işler yapmıştır. 2004-2011 yılları arasında Kazakistan'da yürütülen *Mädeniy Mura* (Kültürel Miras) adlı devlet izlencesi kapsamında kültürün gelişmesi için önemli adımlar atıldı. Çeşitli bilim dallarına ait pek çok değerli eser, bilimsel bakış açısıyla yeniden ele alınıp Kazakça olarak okuyucuya sunuldu. *Babalar Sözi* (Atalar Sözü) adlı yüz ciltlik Kazak halk edebiyatı ve kültürü külliyatı, *Qazaqtñ Dästürlü 1000 Küyi* (Kazakların Geleneksel 1000 Küyü), *Qazaqtñ Dästürlü 1000 Äni* (Kazakların Geleneksel 1000 Şarkısı) gibi pek çok esere Doğu Türkistan Kazaklarının somut olmayan kültür verimleri de girmiştir.

Bugün Kazak enstrümantal müziğinin büyük bir kolu sayılan küycülük sanatında *tökpe* ve *şertpe* diye adlandırılan iki icra yöntemi vardır. Bu iki yöntem, bölgelere özgü oluşum, icra, çalgı gelişimi süreçleri açısından büyük farklılık göstermektedir. Dolayısıyla Kazakistan'ın her bölgesinde enstrümantal müziğin makamı, ezgisi, estetik tarzı ve biçimi birbirinden farklı okulların oluşmasını sağlamıştır. Ayrıca Kazakistan'ın her bölgesinde millî çalgılar da kendisine özgü biçimini koruyagelmıştır. Bu değerler üzerinde sistemli araştırma ve incelemeler, Kazakistan'ın bağımsızlığından sonra canlanmaya başlamıştır. Ancak Doğu Türkistan'daki Kazakların enstrümantal müziği üzerine yapılan çalışmalar çok yetersiz ve zayıftır. Bu makalenin amacı da Doğu Türkistan'da yaşayan Kazakların enstrümantal müziğini tarihî ve kültürel açıdan inceleyerek Kazakistan dâhil bütün Türk ülkelerinde gereğince bilinmeyen bu müzik geleneğinin tarihî temsilcilerini, dombıra ve *sıbzığı* ile yapılan icra özelliklerini, ayrıca bunların bölgedeki yerlerini ortaya koymaktır.

Makalede kaynak olarak Doğu Türkistan'ın İle, Altay, Tarbağatay bölgeleri ve Kumıl ili ile Çin'in Gansu eyaletinde 1950'li yıllardan itibaren toplanan arşiv belgeleri yanı sıra Doğu Türkistan'da 1990-2017 yılları arasında bizzat yaptığım derleme malzemeleri kullanılmıştır.

İnceleme

Bu konuyu inceleyen bilim insanlarının eserlerini iki öbeğe ayırmak mümkündür:

Kazakistanlı bilim insanlarının araştırma ve incelemeleri: Nota mecmuası ve seçki olarak basılmış bu eserlerden (Bekenov 1981, Bekqojina 1996, Müptekeyev 1998, Müptekeyev 2014, Bekenov 1998, Seydimbek 2002, Äbüwğazı, Mäwletulı 2008, Qazaqtñ Dästürlü 1000 küyi 2009, Äbüwğazı 2009, Äbüwğazı 2016, Jüzbay 2009, Jüzbay 2010, Mäwlet vd. 2010, İygilik 2011, Baltabayeva, Qoñırbayeva 2012, Äzibayeva 2014, Şetel Qazaqtarınıñ öneri: muzikalıq mädeniyeti 2014, Käsimbayulı 2016, Tañğitulı 2009, Maulet vd. 2016) Doğu Türkistan küyelerinin tarihi ve notalarıyla ilgili bilgiler alındı.

Doğu Türkistanlı bilim insanlarının araştırma ve incelemeleri: Yörenin enstrümantal müziği hakkında yazılmış bu eserler (Turlıqojaulı vd. 1984, Älimbekulı, Halıqulı 1995, Toyınbayev vd. 1988, Äbdıqadirulı 1991, Qusayınulı 1988, Mırzahanulı 1992, Mazaq 1993, Oralbek 1996, Abdollaulı 2006, Tañğitulı 2003, Seyitqazınulı 2000, Zikiriyaulı vd. 2000, Kamalulı 2006, Maqayulı 2008, Toqtabayev 2008, Käsimbayulı 2008, Qamzayulı

2008, Zikiriyaulı vd. 20013, Zikiriyaulı vd. 2016, Qabiljanulı 1999) meseleyi çeşitli yönleriyle ele almıştır. Ancak konunun bilimsel açıdan incelenmesi çağdaş sanat bilimcilerinin işidir.

Kazak enstrümantal müziğiyle ilgili ilk incelemeleri yapanlar hem Çarlık Rusyası döneminde hem de Sovyetler Birliği döneminde Kazakistan'a gelen yabancı bilim insanlarıdır. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda Kazakların somut olmayan kültürünü inceleyen ve bunlar hakkında değerlendirmeler yapanlar Pyotr Aravin (1970), Vasiliy Radlov (1993), Boris Yezakoviç (2986), Zeynur Qospakov (1986), Johann Gottlieb Georgi, İvan Andreyev, Aleksey Levşin, Aleksandr Alektorov, büyük Kazak bilgini ve seyyahı Şoqan Wälihanov (1980), Älkey Marğulan (1985) gibi kişilerdir. Bu kişilerin eserlerinde Kazakların enstrümantal müzik mirası, gelenek görenek ve töresi hakkında değerli bilgiler vardır. Burada yirminci yüzyılın başında Kazak müziğiyle, özellikle de şarkı ve küyle ilgili derlemeler yapan, bunları notaya geçiren Aleksandr Zatayeviç'i (2002) anmak lazımdır.

Kazakların enstrümantal müziğini müstakil bir inceleme konusu yapmamızda meselenin güncelliği ve önemi yanı sıra kültürel mirasa verilen değerın yeniden artması da çok etkili olmuştur. Enstrümantal müziğin ve genel olarak halk kültürü verimlerinin derlenmesi, incelenmesi ve basılması yirminci yüzyılın kırklı ve ellili yıllarında Doğu Türkistan'da yaşamış Jağda Babalıqulı, Düysenbek Turlıqojaulı, Däwlet Mazaqulı, Äkiyma Dosmırzaulı, Käsımbay Qusayınulı, Oqabay Toyınbayev, Mäjıt Däripbek, Muqabek Äbdıqadırulı gibi sanat araştırmacıları tarafından başlatılmıştır. Bunu *birinci dönem* olarak değerlendirebileceğimiz bu yıllarda adı geçen kişiler zor şartlarda dolaşarak derledikleri eserleri yayımlamışlardır. *İkinci dönemde* ise yine Doğu Türkistan Kazaklarının yazılı edebiyatının oluşumuna da büyük katkıları olan edebiyatçılar, halk bilimciler ve dilciler önemli çalışmalar yapmışlardır. Dombıra ve sızığı küyelerinin bölgesel özellikleri göz önünde bulundurarak incelenmesi gerektiğini ilk kez dile getiren araştırmacı ve küycü Wäliy Bekenov ile oğlu Darhan Bekenov'un eserlerinde izlenen yol ve yöntem Aqselew Seydimbek'in incelemelerinde devam etmiştir. Bu incelemelerde küy sanatının tarihî temsilcileri Beysenbi Dönenbayulı, Qojeke Nazarulı, Qayraqbay Şälekenulu, Mükey Äbıkqayırulı, Aşım Dünşüli gibi halk bestecilerinin eserleri ve hayatları hakkında kısa bilgiler verilmiş, böylece konunun araştırılacak çeşitli yönleri ortaya konmuştur. Öte yandan Düken Mäsımhanulı'nın Ewraziyalıq Örkeniyet (Avrasya Medeniyeti) (2012), Söz Jelken (Söz Yelkeni) (2005); Nurjamal Aldabek'in Tariyhı Talqığa Tolı Şınjan (Tarihi Tartışmayla Dolu Şıncan) (2003), Jaqsılıq Sämıytulı'nın Qıtaydağı Qazaqtar (Çin'deki Kazaklar) (2000), Näbiyjan Muqamethanulı'nın Qıtaydağı Qazaqtardıñ Qoğamdıq Tariyhı (2000) adlı eserlerde Kazakların tarihi, yerleşim bölgeleri, eğitim etkinlikleri, edebiyatı ve kültürü, bağımsızlıktan önce ve sonra ana yurt Kazakistan'la kurduğu kültürel ilişkiler sistemli bir biçimle ele alınıp incelenmiştir.

Bu makalenin en önemli özelliği ise Doğu Türkistan'da konuyla ilgili Arap harfleriyle basılmış Kazakça eserler ile Çince yayımlanmış müzik, tarih, budun bilimi alanındaki araştırma ve incelemeleri ilk kez bilimsel dolaşıma sokmasıdır. Bu kaynaklar içinde Doğu Türkistan Kazaklarının tarihî ve kültürel gelişimine ışık tutan eserler bulunduğu gibi müze ve belgeliklerde saklanan belge ve kaynaklar da bulunmaktadır. Doğu Türkistan'da basılan kaynakları konumuz açısından üçe ayırmak mümkündür:

Tarihî ve budun bilimsel kaynaklar: Hayatını Kazak tarihi ve kültürünü araştırıp incelemeye adanmış Çinli bilim adamı Su Bihay, Qazaq Mädeniyetiniñ Tariyhı (Kazak Kültürünün Tarihi) (2013) adlı kitabında Doğu Türkistan Kazaklarının Abılay Han dev-

rinden beri burada yaşadıkları tarihî kaynaklarla ispatlamış, ayrıca buradaki Kazak kültürünün Çin kültürüne çok büyük katkılarda bulunduğu belirtmiştir. Eserde ayrıca Doğu Türkistan Kazaklarının tarihi, eski gelenek ve göreneklere, içtimai ve iktisadi durumu, kültür ve sanatı (sözlü edebiyatı, müziği, opera ve dans sanatı, el sanatları, aile hayatı, nikâh yasaları, dinî inançları, bayram ve şölenleri vesaire) hakkında da ayrıntılı bilgiler vardır.

Şıñıraw (Dipsiz Kuyu) adlı kitapta da Doğu Türkistan Kazaklarının müziği ile kültürü hakkında araştırmalarla birlikte halk arasında icra edilegelen eski küylerin notalarına da yer verilmiştir (Zikiriyaulı vd. 200: 1-66).

Küy Notası Mecmuaları: Sayısal nota sisteminde Arap harfleriyle basılan küy mecmualarından Düysenbek Turlıqojaulı ve arkadaşlarıca hazırlanan Küy Tolqımı (Küy Dalgası) (Turlıqojaulı 1984: 1-203), Bayaqın Älimbekulı ve Däwlet Halıqulı tarafından hazırlanan Küy Qaynarı (Küy Kaynağı) (Älimbekulı 1985: 15-181) adlı kitaplarda Altay, Tarbağatay, İla bölgelerindeki küyçülük sanatının önde gelen temsilcileri Beysenbi Dönenbayulı, Qayraqbay Şälkenulı, Qojeke Nazarulı ve Äşim Dünşiuulı gibi halk bestecilerinin kısa yaşam öyküsü ile bir iki küyünün notası verilmiştir. Muqas Tañğitulu'nın Şığıstıñ Şırın Şertpeleri (Şark'ın Tatlı Nağmeleri) (Tañğitulu 2003: 32-78) adlı kitabında Tarbağatay küyçülük okulunu teşkil eden Qayraqbay Şälkenulı, Aqımjan Boldırğanulı, Saylıbay Dalabayulı, Zamanbek Änjanulı, Beyisbay Şabanbayulı, Küycü Üristem, Jumajan Sıdıqulı, Käsımbay Qusayınulı, Tañğit Muqatulu gibi halk küyçülerinin yaşam öyküleri ile küyleri yayımlanmıştır. 1990'lı yıllarda bu tür araştırmalar Doğu Türkistan'ın bölgelerine yayıldı ve ünlü bestecilerin eserlerinin notalı mecmuaları çıkmaya başladı. Tarbağatay bölgesinin şarkı ve küylerinin notalarını ünlü küycü Käsımbay Qusayınulı, Jayma Şuwaq (Güllük Gülistanlık) adlı kitapta yayımladı (Qusayınulı 1988: 3-180). İle bölgesinde yaşamış ünlü küycü ve besteci Älipbek Mälikulı'nın eserleri üzerine Oqabay Toyınbayev ile Däripbek Mäjin, Köktem Şuwağı (İlkyaz Şavkı) adlı bir kitap yayımladı (Toyınbayev 1988: 1-94). Aynı şekilde Muhamed Äbdıqadıruulı hazırladığı Sıbzıǵı Sazı (Sıbzıǵı Ezgisi) (Äbdıqadıruulı 1991: 1-317), İle'de yaşamış küycü Däwlet Mazaqulı, Kök Özen (Gök İrmak) (Mazaqulı 1993: 5-57), Turǵın Qamalulı, Kamal Maqay'ın külleri hakkındaki Meniñ Dombıram (Benim Dombıram) (Qamalulı 2006: 1-43), Qamal Muqayulı'nın Äşim Dünşiuulı hakkındaki Küy Piri (Küy Piri) (Muqayulı 2008: 1-36), Otan Käsımbayulı'nın hazırladığı Käsımbay Än-küyleri (Käsımbay Türkü ve Küyleri) (Käsımbayulı 2008: 3-254), Qurmanjan Zikıbayulı, Muqametqan Nurmuqanulı ve Janar Waqapqızı tarafından hazırlanan, halk bestecilerinin eserlerinin toplandığı Keñes Küyler (Öğüt Küyler) (Zikıbayulı vd. 2009: 1-98) adlı kitaplar bunlardan bazılarıdır. Kamal Maqayulı, Aqberdi Ziyatbekulı ve Erkebay Qabiljanulı tarafından hazırlanan Qoñqaydın Qoñır Küyleri (Qoñqay'ın Kadife Küyleri) (Maqayulı vd. 2013: 14-170) adlı kitapta da İle küy okulunun baş temsilcisi Qoñqay Şoqırulı'nın sanatı incelenmiş ve bütün küylerinin notası verilmiştir.

Dil ve edebiyat alanında Arap harfleriyle basılmış popüler araştırmalar: Jaqıp Mırzaqanulı'nın Qazaq Halqı Jäne Onıñ Salt-sanası (Kazak Halkı ve Dünya Görüşü) (Mırzaqanulı 1992: 25-102) adlı eserinde genel olarak Kazak ulusunun, özel olarak ise Doğu Türkistan Kazaklarının tarihi, hayat tarzı, edebiyatı, kültürü, sanatı ele alınmıştır, ayrıca Kazakların yaşadığı idari birimler buralardan çıkan sanat adamları hakkında geniş bilgi verilmiştir.

Erkebay Qabiljanulı, Qızay Eli Tariyhına Qatıstı Derekter (Qızay Uruǵu ve Tarihiyle İlgili Belgeler) (Qabiljanulı 1999: 201-206) adlı eserinde İle'yi yurt edinmiş Qızay uruğunun tarihî şahsiyetleri hakkında bilgiler verilmiştir; bu bağlamda Küycü Äşim'in sanat

hayatı da incelenmiştir. Nigmet Qamzayulı'nın hazırladığı Saz Sardarları (Ezgi Sardarları) (Qamzayulı 2008: 3-158) adlı kitabında İle bölgesi küy okulunun son temsilcisi Kamal Muqayulı'nın hayatı ve sanatı ele alınmıştır. Buraya Doğu Türkistan'ı tarihi ve kültürüyle bir bütün olarak inceleyen eserler alınmamıştır.

Enstrümantal müzikleri üzerine bundan evvel geniş araştırmalar yapılmadığından burada Doğu Türkistan Kazaklarının tarihî göç yolları, kültür ve sanatının oluşum süreci ile etnik yerleşim durumu üzerinde de durmak gerektir. Kaynakların da belirttiği üzere bugün Çin sınırları içinde bulunan Doğu Türkistan toprakları eskiden beri Kazakların yaşadığı bir bölgedir. Abılay Han devrinde bu topraklar bir süre Çungar işgali altında kalmış, bu yüzden Kazaklar burayı mecburen terk etmişlerdir. Bunu tarihî kaynaklar da doğrulamaktadır. Çungarların iyice güçlendiği on yedinci yüzyılın ikinci yarısından on sekizinci yüzyılın ortasına dek olan dönem, Rus sömürgecilerin güneydoğuda Kazak topraklarını işgaline denk düşmektedir. Çungarlar, Erenqabırğa yani Tanrı Dağı'nın sağ ve sol kanadındaki toprakları işgal ettikten sonra Kazak yurduna kanlı baskınlar düzenlemeye başladılar. Neticesinde Kazakların verimli topraklarını ve otlaklarını istila ederek halkı umutsuzluğa düşürdüler. Çungarların işgal ettiği batı bölgelerinden topluca göçen Kazaklar, güneybatı bölgelerine yerleştiler (Su Bihay 2013: 288-289). Bu bilgiler de gösteriyor ki Kazaklar Doğu Türkistan'a 1930'lu yıllarda yerleşmiş değildir, bilakis Abılay Han zamanından beri eski yurtlarında gelenek ve törelerine uyarak yaşayagelmışlerdir. Bundan ötürüdür ki buradaki Kazaklar, enstrümantal müziklerini ve olağanüstü müzik aletlerini koruyabilmişlerdir. Burada özellikle *sıbizgi* ile çalınan eski küylere çok rastlanması da bundan dolayıdır.

Kazakların enstrümantal müziğinin temelleri baksılık (şamanlık) geleneğine dayanmaktadır.

Doğu Türkistan topraklarında baksılık geleneği bugün de devam etmektedir. Öte yandan Kazak Bozkırında kaybolan baksılık geleneği *jırşılıq* (yırcılık) bazı sanat kolları sayesinde enstrümantal müzik biçiminde hayatiyetini sürdürügelmiştir. Sanat bilimci Āsiya Muhambetova konuyla ilgili şunları söylemektedir: “*Yır (destan) söyleme geleneğine bağlı enstrümantal müzik sanatı on dokuzuncu yüzyılda çok yaygındı. Enstrümantal müzik sanatının kökleri esasen kahramanlık yırlarının (destanlarının) bazı bölümlerini müzik eşliğinde anlatma yöntemine dayanmaktadır. Bu sanat zamanla gelişmiş ve söze ihtiyaç duymayacak kadar bağımsız bir icra sanatı seviyesine yükselmiştir*” (Muhambetova 1993). Doğu Türkistan Kazak kültürünü uzun yıllardan beri araştıran Çinli bilim adamı Huan Jonşiyān'ın eserlerinde de baksılık sanatının Kazak enstrümantal müziğinin oluşumuna etkisi şöyle anlatılıyor: “Bugün baksılar iyice azaldı ve artık tarih sahnesinden silinmeye yüz tuttu. Baksılar asıl işlevlerini kaybettiler ve yalnızca emleme (tedavi) ve fal açma gibi işlerle yetinmeye başladılar. Ancak onların Kazak sözlü edebiyatına yaptığı katkıları görmezlikten gelmek mümkün değildir. Özellikle dombıra küyünü de kapsayan halk müziğinin yayılmasında oynadıkları rolü küçümseyemeyiz” (Huan Jonşiyān, 2007).

Doğu Türkistan Kazaklarında halk kültürüyle doğrudan ilintili eski baksı yırları, *qaraöleñ* (geleneksel şiir), *joqtaw* (ağıt), *siñsıw* (kızların babaevine veda yırı) gibi sözlü edebiyat türleri ve *sayatsılıq* (yırtıcı kuşla avlanma) sanatıyla ilgili gelenekler ile enstrümantal müziğin çok iyi korunmasının başlıca sebebi göçer veya yarı göçer hayat tarzını hâlâ devam ettirmeleridir. Buradaki Kazaklar, dört mevsimde konak yeri değiştirme vakitini ve hava durumunu eski yöntemlere göre tahmin etmektedir. Örneğin kış mevsiminde hayvan için elverişli güneş gören yerlerde konarken ilkyazda, güzde ve yazda hayvanın iyice besilmesi için otu bol yaylalara göçerler.

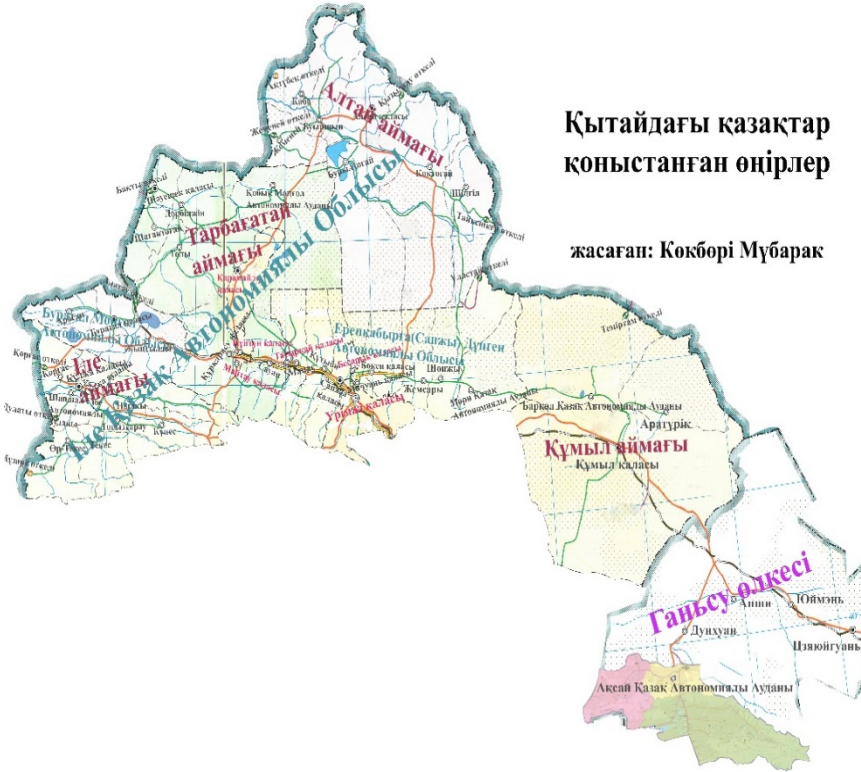
Kazakların konargöçer hayat tarzının ve doğayla ilişkisinin sanatına yaptığı etki hakkında Kazak kültürü üzerine önemli araştırmalar yapan Huan Jonşiyen şöyle diyor: “*Yaz mevsiminde göçebe topluluklar hayvanlarını alırlar ve göğünde kartal süzülen, yerinde mis gibi otlar kokan bozkırda erkince dolaşırlar, doğanın güzel görünüşlerine seyrederek mest olurlar. Hayvancılık dağınık bir uğraş olduğundan kuşlar uyanmadan yaylıma götürdükleri hayvanları hava kararırken eve getirirler. Dolayısıyla diğer insanlarla karşılaşma imkânı çok az olur. Böylece dipdingin bir ortam yaşarlar ve doğayla çok yakın bir dostluk kurarlar. Hatta bazen sırtüstü yatarak akça bulutla konuşurlar, süzülen kartalla dertleşirler; bazen tepe başına veya çalılığa oturup mırıldanır; sıradan kişilerin gözünde dağ, taş, ırmak, ot, ağaç, kuş olan doğadaki nesnelere, göçebelerin gözünde güzel bir kız, alp yiğit, sevecen bir kocaman, ak yağlıklı bir kocakarı olur. Doğadaki cansız varlıklar göçebe ulusların, özellikle de Kazakların hayal dünyasında bozkır sakinleri olarak yer bulur, böyle bir ortamda yaşam elbette kaygısız olur. Hiçbir çekişme ve çatışma olmaz. Böyle bir ortamda insanların hayali göğe yükselerek genişledikçe genişler. Göçebe uluslar bu ortamı yalnızca göz bebekleri gibi korumakla kalmamışlar, aynı zamanda olağanüstü hayal güçleriyle zenginleştirip güzelleştirmişlerdir. Bu tür hayaller insanda olağanüstü duygular meydana getirir, bu olağanüstü duygular ise küy düzmek için esin olur” (Huan Jonşiyen 2009). Doğu Türkistan Kazakları çağdaş eğitime ancak yirminci yüzyılın başında başlamıştır. Bu konuyla ilgili olarak da Düken Mäsımhanulı şunları söylüyor: “*Doğu Türkistan Kazakların hâlâ büyük bir halk kültürü ve sözlü edebiyat varlığına sahip olduğu şüphesizdir. Çünkü Doğu Türkistan Kazakları arasında çağdaş eğitime yirminci yüzyılın kırklyı yıllarından sonra başlamıştır. Dolayısıyla şimdi orada yaşayan soydaşlarımızdan altmış ila yüz yaş arasındaki kişileri eskinin gözü, göçebenin özü diye adlandırmak mümkündür*” (Mäsımhanulı 2012: 294). Bazı kaynaklarda yirminci yüzyılın yirmili yıllarda Alaş bilim adamı Ahmet Baytursınulı, Arap yazısını ıslah ederek *töte jazuw* diye adlandırdığı Kazak abecesini geliştirdikten sonra Doğu Türkistan’da çağdaş eğitim başladığı kaydedilmektedir. Bundan sonra okullarda dinî dersler yanında yeni ilmi dersler de okutulmaya başladı (Sämiyulı 2000: 272).*

Doğur Türkistan Kazaklarının *dombıra* ve *sıbzıgı* çalgılarıyla icra edilen eski halk küyelerinin çoğu konargöçer yaşamda halkın geçim kaynağı olan *tört tülük* hayvanın yani deve, at, sığır ve koyunun kadir kıymetini, doğanın güzelliğini, yabani hayvanları konu aldığını görüyoruz. Geleneksel ortamda devam edegelen bu süreç, yüzyıllar boyunca bir eğitim aracı işlevi görmüş gelenek ve görenek sisteminin oluşumunu sağlayarak kuşaklar arasında köprü olmuştur. Ayrıca hayatında *qaraöleñ* başta olmak üzere gelenek görenek şarkılarında da estetik değerler oluşmuştur. Örneğin toylarda, dinî bayramlarda, kız düğünlerinde, ölümlerde söylenen gelenek *sıñsıw*, *joqtaw*, *köris* gibi gelenek yırlar bölgede hâlâ canlılığını korumaktadır. Bundan ötürü halk müziği verimleri çok yönlüdür. Aqselew Seydimbek, Doğu Türkistan’daki küy sanatı hakkında şunları söylüyor: “*Türk toplulukları içinde yeniliklere açık olmakla birlikte Türklük ruhunu en iyi biçimde koruyanlar, Türklerin eski yurdu Altay, Tarbağatay, Sawır, Sayqan, Erenqabırğa dağlık bölgelerinde yaşayan topluluklardır. Burada yaşayan topluluklar yalnızca eski yaşam biçimini sürdürmekle kalmaz, aynı zamanda manevi hayatta da gelenekleri sürdürür. Bunu anlamak için yalnız küy sanatına dikkatlice bakmak yeterlidir.*” (Seydimbek 2002: 451) Bu tür somut olmayan değerleri derleme etkinliği Doğu Türkistan’ın her bölgesinde farklı zamanlarda olmuştur. Örneğin bugün İle Özerk İli’nde bulunan Hälkel Sanatlar Araştırma Enstitüsü 1950’li yıllarda kurulmuş ve bu yıllardan itibaren de halk arasında somut olmayan kültür mirasını derlemeye başlamıştır. 1980-1984 yılları arasında Altay Ayası adlı dergide yüz otuz betaşar,¹ seksenden fazla awjar,² iki yüz on bir qaraöleñ,³ kırk estirüw,⁴ kırk yedi

halk şarkısı, yirmi üç besik jırı (ninni) olmak üzere pek çok müzik verimi yayımlanmıştır (Jambozulu 1995). Böyle konargöçer yaşam tarzının bütün kural ve ilkelerine sınıksız bağlı olan Doğu Türkistan Kazaklarının enstrümantal müziğinde on dokuzuncu yüzyılda özgün icra okulunun teşekkülünü sağlayan halk bestecileri olmuştur.

Bölgelere Göre Doğu Türkistan Kazaklarının Enstrümantal Müziği

Enstrümantal müzik genellikle Altay, Tarbağatay, İle, Kumul bölgeleri ile Sanjı ili ve Gansu eyaleti olmak üzere dört bölge, bir il ve bir eyalet üzerinden incelenir.

Қытайдағы қазақтар қоныстанған өңірлер

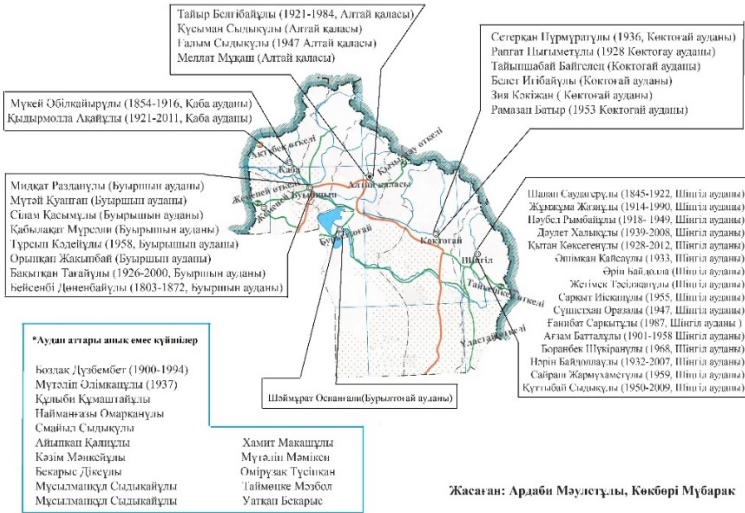
жасаған: Көкбөрі Мұбарак

Resim 1: Doğu Türkistan’da Kazakların yaşadığı yerler.

Altay Bölgesi: Şiñli, Köktoğay, Buwırıltoğay, Jemeney, Qaba, Buwırşın ilçeleri ile bir şehirden oluşur. Merkezi Altay şehridir. Yazın serin, kışın soğuk olan Altay bölgesi olağanüstü bir doğaya sahiptir. Görkemli Altay Dağı’nın doğusu Moğolistan’a, batısı ise Kazakistan’a uzanır. Yukarıda anılan ilçelerde Kazaklar (Bk. Resim 7) gelenek ve görenekleriyle yaşam biçimlerini koruyarak yaşamaktadır. Altay bölgesinin enstrümantal müziği Kazak millî çalgıları *dombıra* ve *sıbzığı* ile icra edilerek günümüz ulaşmıştır. Elimizdeki bilgilere göre bölgenin en büyük küy ustası 1803-1872 yılları arasında yaşamış Beysenbi Dönenbayulı’dır. Beysenbi Dönenbayulı, Buwırşın ilçesinde dünyaya gelmiştir. Babası Dönenbay da tanınmış bir dombıracı imiş. Beysenbi ile başlayan Altay küy okulunu devam ettiren küycüler, bölgenin enstrümantal müziğinin eski icra özelliklerini koruyarak yeni kuşaklara aktarmaktadır.

Алтай аймағындағы күйшілік мектептің өкілдері

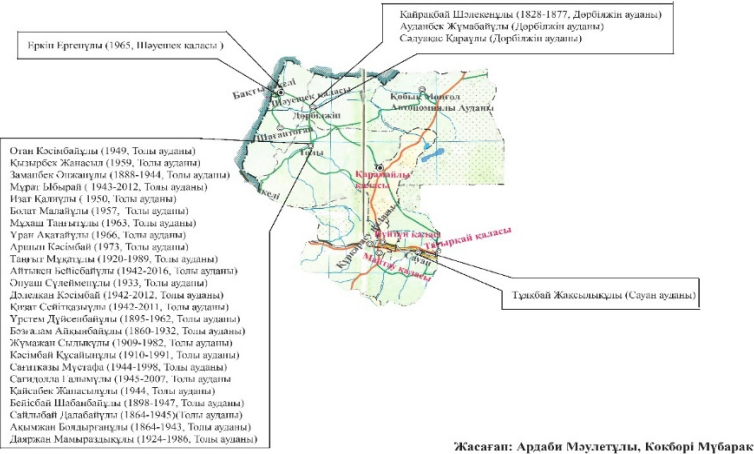

Resim 2: Алтай bölgesi Kazaklarının enstrümental müziğinin yayılma alanları ve temsilcileri.

Bilimsel araştırmaların verdiği bilgiye göre Altay bölgesinde iki yüzden fazla eski halk küyü tespit edilmiştir. Bu küyler yukarıda da belirttiğimiz gibi konu, içerik ve icra bakımlarından eski özelliklerini koruyarak günümüze ulaşmıştır. Çoğu bozkır küyçülüğünün eskiden beri kullanılan *şertpe* yöntemiyle icra edilmektedir.

Tarbağatay Bölgesi: Kazakistan'ın Semey yöresinden başlayarak Doğu Türkistan'ın Tarbağatay yöresine değin uzanan bölgeyi içine alır. Çin sınırları içinde bulunan bölümü Tarbağatay bölgesi diye anlandırılır. Tarbağatay bölgesi; Dörbilgin, Toly, Qobıqsarı, Sawan ve Şağantöğay ilçeleri ile Şihu şehriden oluşur. Bölgenin idari merkezi Şäweşek şehridir. Adı anılan ilçelerde Orta Cüz'e (Bk. Resim 7) bağlı uruklar yaşamaktadır.

Тарбағатай аймағындағы күйшілік мектептің өкілдері

Resim 3: Tarbağatay bölgesi Kazaklarının enstrümental müziğinin yayılma alanları ve temsilcileri.

Qayraqbay Şälenuli, Tarbağatay enstrümantal müzik okulunun ne önemli temsilcisidir. 1828 yılında Tarbağatay'a bağlı Terisayırq'ta dünyaya gelen Qayraqbay, Orta Cüz'ün Nayman boyunun Tölegetay uruğuna bağlı Qarakerey oymağının Mämetbek kolundandır. Qayraqbay, on üç yaşına girince ilde büyük bir toy olur. Oğlunu sınamak isteyen Şäleken, Qayraqbay'ı alıp Şotan Bey ile Babıq Bey'in oturduğu keçe eve götürür. Amacı oğlunu bu kişilerle tanıştırmak ve *sıbizği* çaldırmaktır. Büyüklere izin alındıktan sonra Qayraqbay bildiği küyleri *sıbizği* ile çalar. Çok memnun kalan Babıq Bey, çocuğu kendi himayesine alır. Bu olay 1841 yılında olmuştur. Böylece Qayraqbay beş yıl beyin himaye ve terbiyesinde kalır. Bu arada el yurt içindeki toplumsal meseleleri de yakından görür, anlaşmazlıkların nasıl çözüldüğüne tanık olur, böylece el yönetme işini de öğrenirken sevdiği uğraş olan küycülüğü de geliştirir. On sekiz yaşındaki genç Qayraqbay bir diyet davasına bakar ve meseleyi başarılı bir biçimde hallederek biyelerin⁵ takdirini kazanır. Aynı yıl Nayman boyundan Tana Biy, Qayraqbay'ı yanına alarak dört yıl eğitir. Qayraqbay 1850 yılında yirmi iki yaşında bolusluk seçimine girer ve Tarbağatay'daki Naymanlara bolus⁶ seçilir. Sekiz yıl bolusluk yaptıktan sonra adaletinden dolayı Tarbağatay boluslarının başbiyliğine getirilir (Älimjanuli vd. 1985: 77-82).

Doğu Türkistan Kazaklarının *sıbizği* küyü geleneği babadan oğula geçerek günümüze değin varlığını sürdürmüştür. *Sıbizği* müziği ve temsilcileriyle ilgili on dokuzuncu yüzyılda ilginç efsaneler de doğmuştur. Bu efsanelerden biri Küycü Qayraqbay hakkındadır. Halk arasında şöyle bir inanış vardır: "*Qayraqbay küy çaldığında yürümekte olan atlar durup dinlerler. Yine kendi awılı Qızılsalı'da çaldığı küy dört beş çağrım uzaklıktaki Ermendi'den çok rahat işitilirdi*" (Älimbekuli vd. 1985: 77).

Resim 4: Sağdan sola doğru: Sıbizgici Jumağazı Beyilhanuli, Beyilhan Qalıyäkparuli ve torunu Nuräkram Jumağazıuli. Urumçi'deki Astantekşe Dağı, 2014. Ardabiy Mävlet'in katıldığı Erenqabırğa Kazaklarının halk kültürü verimlerini derleme çalışması sırasında çekilmiştir.)

Resim 5: Yedi atası da sızızgıcılık yapmış Beyilhan Qalyäqparulı. Sızızgıcı, Urumçi ilçesine bağlı Ulanbay awılında yaşamaktadır.

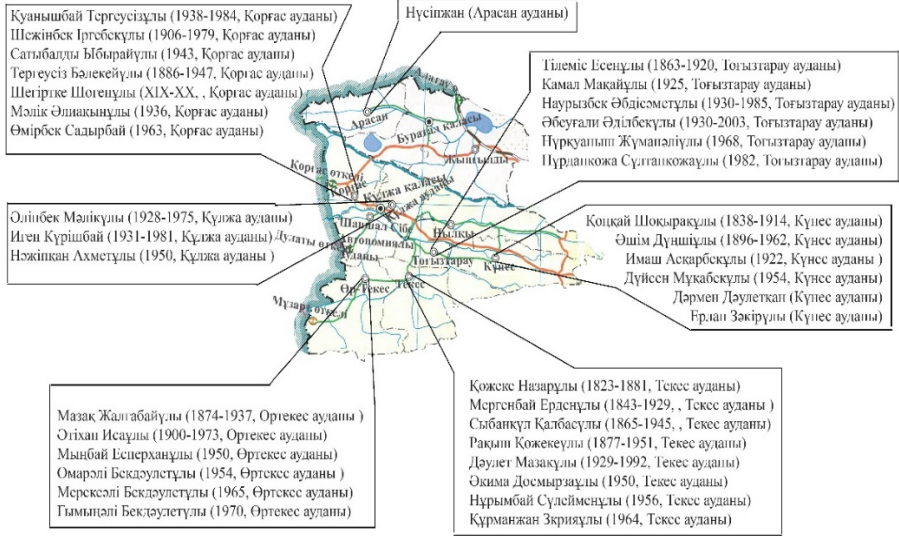
Resim 6: Dört atası da sızızgıcılık yapmış Qusıman Maqırzaulı. Sızızgıcı, Urumçi ilçesine bağlı Ulanbay awılında yaşamaktadır.

İle Bölgesi: İle Kazak Özerk İli, Kazakistan'ın Yedisu (Jetisuw) bölgesiyle komşudur. İle Irmağı, Kazakistan'daki Muztawı'ndan doğar ve İle Kazak Özerk İli'ne bağlı Tekes ilçesinden geçip Qas ve Künes sularını da kendisine katarak Qulja şehri ile Şapşal ve Qorğas ilçelerini aşarak Almatı'daki Qapşağay Gölü'ne dökülür, oradan da Balqas Gölü'ne uzanır. Çok verimli topraklara sahip olan bölge yazın yağmurlu kışın ise ılıktır.

Qorğas, Şapşal, Künes, Toğызтарaw, Tekes, Nılqı ve Mongolküre ilçelerinden oluşur, idari merkezi ise Qulja şehridir. İle’de Orta Cüz ve Ulu Cüz (Bk. Resim 7) Kazakları yaşamaktadır. Burada yaşayan Kazaklar, hayvancılık ve ekincilikle geçinirler.

İле аймағындағы күйшілік мектептің өкілдері және Буратал облысының күйшілері

*Аудан аты анық емес күйшілер

Жәлпек Қобестай (Буратал облысынан)

Жасаған: Ардаби Мәулетұлы, Көкбөрі Мұбарак

Resim 7: İле bölgesi Kazaklarının enstrümental müziğinin yayılma alanları ve temsilcileri.

İле bölgesi enstrümental müziği geleneğinin öncüleri on dokuzuncu yüzyılda Qoñqay Şoqırılı (1838-1914), Qojeke Nazarılı (1823-1881), Mazaq Jalğabayılı (1874-1937), Tilemis Esenulı (1863-1920), Tergewsız Bälekeyılı (1866-1947) gibi halk bestecileri olmuştur. Bu şahsiyetler toplumda yalnızca sanatçı olarak tanınmamışlar, halkın eğitim ve kültür meseleleriyle de yakından ilgilenmişlerdir.

Doğu Türkistan Kazaklarının on dokuzuncu yüzyılda konargöçer hayat tarzını hiç bozmadan sürdürdüklerini ve millî değerlerini koruduklarını bilim adamı Du Yaşyun da şöyle ifade etmektedir: “Kazak halkı uzun tarihi gelişme sürecinde konargöçer bozkır kültürü özelliklerini taşıyan halk müziği geleneğini oluşturmuştur” (Du Yaşyun 2002: 89).

Qumıl Bölgesi: Doğu Türkistan’ın güneyinde yer alır. Qumıl bölgesinin merkezi olan Qumıl şehrinde daha çok Uygurlar yaşamaktadır. Esenqabırğa Dağı çevresini yurt edinen Kazaklar, konargöçerdiler ve hayvancılıkla geçinirler. Qumıl bölgesinde Barköl Kazak Özerk İlçesi de bulunmaktadır. Qumıl’da Orta Cüz (Bk. Resim 7) boylarına mensup Kazaklar yaşamaktadır. Bölgede Kazak sızgıçılık ve dombıracılık sanatı çok gelişmiştir.

Баркөл өңірінің күйшілері

Жасаған: Ардаби Мәулетұлы, Көкбөрі Мұбарак

Resim 8: Qumıl bölgesi Barköl Kazak Özerk İlçesi'nde Kazak enstrümental müziğinin yayılma alanları ve temsilcileri.

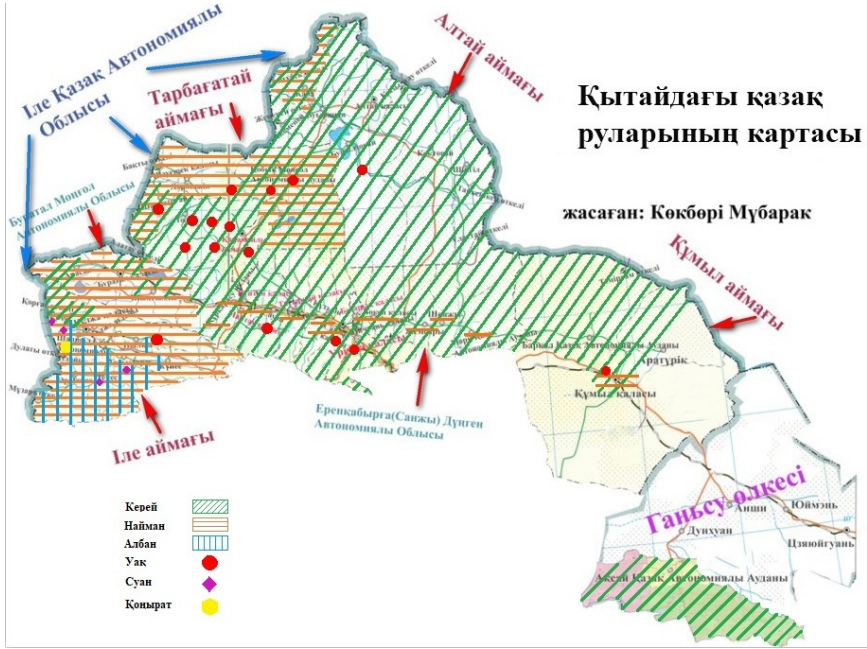
Sanji İli: Sanji, Doğu Türkistan'ın başkenti Urumçi şehrine otuz çağrım mesafede bulunmaktadır, resmî adı Sanji Dungen Özerk İli'dir. Bu ilde yaşayan Kazaklar, Erenqabırğa Dağı'nın batı yamaçlarını yurt edinmişlerdir ve millî geleneklere sıkı sıkıya bağlıdırlar. Yörede dombıracılığın yanı sıra sızızgıcılık geleneği de çok gelişmiştir. Sanji'da Orta Cüz (Bk. Resim 7) Kazakları yaşamaktadır.

Санжы өңірі (Еренқабырға өңірі) күйшілік мектебінің өкілдері

Жасаған: Ардаби Мәулетұлы, Көкбөрі Мұбарак

Resim 9: Erenqabırğa yöresi (Sanji Dungen Özerk İli) Kazaklarının enstrümental müziğinin yayılma alanları ve temsilcileri.

Resim 10: Doğu Türkistan'da Kazak boylarının yerleşim alanları.

Сызғы және дөмбірайла икра едilen halk күйлерини илеғи ачисиндан беşe айрмак мүмкүндүр:

1. Төрт түлік hayvanın yani deve, at, сığır ve koyunun özelliklerini anlatan күйлер.
2. Киши адыла бағлантılı атларın özelliklerini anlatan күйлер.
3. Доғадaki hayvanları anlatan күйлер.
4. Yer su adlarına ve доға олғуларını anlatan күйлер.
5. Belli olayları anlatan dokunaklı күйлер.

Доғу Түркистан'daki Kazak күлтүрүнүн ана vatanla бағлантисини koparmadıғи, dolayısıyla бүтүнүн bir parçası olarak Kazak ulusunun birliğine ve dirliğine hizmet ettiғи hemен anlaşılmaktadır. Ancak on dokuzuncu yüzyıldaki biçimini bozmadan yirminci yüzyıla aktarılan Доғу Түркистан Kazak күлтүрү, 1958-1975 yılları arasında Çin'de yürütülen Күлтүр Devrimi'nden büyük zarar görmüş ve pek çok değerini yitirmiştir. Yirminci yüzyılın ellili yıllarından başlayan maddi olmayan күлтүр varlıklarının derlenip yayımlanması işi Күлтүр Devrimi yüzünden kesintiye uğramış ve ancak seksenli yıllarda tekrar ele alınmıştır. Her şeye rağmen konargöçer hayat tarzını koruyan Kazaklar, maddi olmayan күлтүр değerlerini sözlü olarak kulaktan kulağa aktardıkları için geleneksel күлтүр hayatı yeniden canlanmaya başlamıştır.

Sonuç

Доғу Түркистан бөлgesinin enstrümental müzik sanatının oluşumunun tarihî ve күltürel temelleri Kazakların konargöçer hayat tarzıyla doğrudan ilgilidir. Somut olmayan күлтүр varlıklarından sayılan enstrümental müzik verimleri Kazakistan'ın bağımsızlığından önce derlenip yayımlandığı gibi bağımsızlıktan önce de derlenip yayımlanmaya devam etmiştir. Bu çalışmaların gelecekte de sürdürülmesi çok önemlidir. Доғу Түркis-

tan'ın etnik yapısı ve tarihi toplumsal durumlardan bağımsız biçimde oluşmamıştır. Dolayısıyla bu incelememizde Doğu Türkistan'ın İle, Altay, Tarbağatay bölgeleri; Sanji ili, Erenqabırğa yöresi ve Gansu eyaletinde pek çok dombıra ve sıbızgı küyü okulu bulunduğu, bu okulların çok önemli küy icracıları ve bestecileri yetiştirdiği tartışılmaz bir gerçektir. En önemlisi ise bu okullar, ana vatan Kazakistan'daki küy okullarıyla pek açıdan benzerlikler göstermektedir.

İncelemeler sonunda Doğu Türkistan Kazaklarının enstrümental müzik mirasının genel Kazak küy sanatının tabii bir kolu olduğu anlaşılmıştır. Kazak tarihi ve kültüründen asla ayrı düşünülemez olan Doğu Türkistan Kazaklarının küy geleneği bölgelere göre icra okullarına ayrılmış, her icra okulu büyük besteciler ve icracılar sayesinde özgün birer estetik gelenek de geliştirmiştir. Diğer önemli bir husus da Doğu Türkistan enstrümental müzik geleneğinin hem Kazakistanlı hem Doğu Türkistanlı hem de yabancı araştırmacılar ve bilim insanları tarafından bütün yönleriyle incelenmiş olmasıdır. Bunun sonucunda yüzlerce küy notaya geçirilmiş, onlarca küycünün hayatı ve sanatı kayıt altına alınmıştır. Pek tabii olarak konuyla ilgili çalışmaların çoğu Doğu Türkistan'da yayımlanmıştır.

Kazak kültürü, genel Türk kültürünün çok zengin bir parçasıdır. Dolayısıyla bu makalede söz konusu edilen meseleler ile tanıtılan kaynakların genel Türk sanatı, tarihi, müziği ve kültürü açısından da büyük önem taşıdığını belirtmek lazımdır. Hülasa Doğu Türkistan Küy Geleneği, Kazakların millî çalgılarından olan *dombıra* ve *sıbızgı* ile icra edilen müzik geleneğinin çok zengin ve özgün kollarından biridir. Bu geleneğin gelişerek devam etmesi için köklerinin çok iyi araştırılıp ortaya çıkarılması şarttır.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Her yazarın katkı düzeyi eşittir.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

NOTLAR

1. Gelin kız yeni evine geldiğinde söylenen şarkıdır.
2. Gelin kız babaevinden ayrılırken söylenen şarkıdır.
3. Mâniye benzeyen geleneklik Kazak şiiiri.
4. Yakınlara ölüm haberini usulünce bildiren yır.
5. Biy: Geleneklik Kazak toplumunda anlaşmazlıkları çözen, topluma önderlik eden, gerektiğinde hana danışmanlık yapan kişi, aksakal, bilge.
6. Bolis: Bolus. Rus işgalinden sonra Kazakistan'da hanlık yerine kurulan sistemde nahiyeye karşılık gelen idari birim ve bu birimin seçikle iş başına gelen yöneticisi. Sözcük Rusça volost' (волость) sözcüğünden bozmadır.

KAYNAKÇA

- Âbdıqadirulı, Muqabek. *Sıbızgı Sazı*. Ürimji: Şiñjañ Jastar-Öreder Baspası, 1991.
- Abdollahı, Qabilaldı. *Beysenbi Küyleri*. Ürimji: Şiñjañ Halıq Baspası, 2006.
- Âbuwğazi, Murat ve Ardabiy Mäwletulı. *Âşim Jäne İle Aymağınñ Küyleri*. Almatı Lem Baspası, 2008.
- Âbuwğazi, Murat. *Qazaqtñ Dombıra Öneri*. Almatı: Nursät Baspası, 2016.
- Âbuwğazi, Murat. *Şığıstñ Şiñraw Küyleri*. Öskemen: Şığıs Poligraf, 2009.
- Âldabek, Nurjamal. *Tariyhı Talqğa Tolı Şiñjañ*. Almatı: Qazaq Universiteti Baspası, 2003.
- Âlimbekulı, Bayaqın ve Däwlet Halıqlı. *Küy Qaynarı: Aygılı Halıq Kompozitorlarınñ Küyleri*. Küytin: İle Halıq Baspası, 1985.
- Aravin, Pyotr. *Janrı Kazahskoy İntsrumentel'ny Muziki*. Alma-Ata: Jazuwşı Baspası, 1970.
- Ardabi Maulet, Zaure N. Smakova, Balzhan B. Junussova, Aigerim A. Karsakbayeva, Assel Rakymzhan. "The Art of Kui Performance of Kazakh Ethnic Group in China". International Journal Of Environmental & Science Education. - 2016. Vol. 11, № 18. 11449-11465.
- Äzibayeva, Baqtıjan. *Şeteldegi Qazaq Folklorı: Monografiya*. Almatı: Evo Press Baspası, 2014.
- Baltabayeva, Külğazyra ve Külziya Qoñırbayeva. *Qazaqstan Jäne Şeteldegi Qazaqtar*. Almatı: Atajurt Baspası, 2012.
- Bekenov, Darhan. *İle Qazaqtarınñ Küyleri*. Almatı: Öner Baspası, 1998.
- Bekenov, Wäliy. *Küy Tabığatu*. Almatı: Öner Baspası, 1981.

- Bekhojina, Talyğa. *Dalamnıñ Nazdı Sazdarı*. Almatı: Öner Baspası, 1996.
- Bödenbay, Smağul vd. *Qoñur Äwen*. Küytin: İle Halıq Baspası, 2009.
- Du, Yaşun. *Qıtaydağı Az Ulttar Muzikasınıñ Jalpı Jağdayı*. Şañhay: Şañhay Muzıka Baspası, 2002.
- Huan, Jonşıyan. *Qazaqtıñ Batırılıq Epostarı Jäne Onıñ Dala Mädeniyeti*. Pekin: Qurastırw Jäne Awdaruw Baspası, 2007.
- Huan, Jonşıyan. *Taralw Formaları Jäne Jurlaw Dästüri: Qazaqtıñ Jırşuların Tekserip Zerttew*. Pekin: Ulttar Baspası, 2009.
- İygilik, Bayan. *Altaştığı Şuğla. Şıñjañ Qazaqtarınıñ Küyleri*. Almatı: İnjuw-Marjan Baspası, 2011.
- Jambozuli, K. "Altaı Ayası". *Altay Aymağı*. 1995, S. 4. 57.
- Jüzbay, Jangalıy. *Şertpe Küydiñ Tört Mektebi: Zerttewler Jäne Küyler Jıynağı*. Astana: Sartarqa Baspası, 2009.
- Jüzbay, Jangalıy. *Ustazdın Pedagogikalıq Repertuarı: Muzıka Kollecciniñ Oquwşılarna Arnalğan Şertpe Küyler Jıynağı*. Astana: Kültegin Baspası, 2010.
- Kamalulı, Turğın. *Meniñ Dombıram*. Ürimji: Şıñjañ Halıq Baspası, 2006.
- Käsımbayulı, Dälelhan. *Käsımbay Şığarmaları*. Almatı: Ürimji: Şıñjañ Halıq Baspası, 2016. 124 b.
- Käsımbayulı, Otan. *Käsımbay Än-Küyleri*. Ürimji: Şıñjañ Halıq Baspası, 2008.
- Käsımhanulı, Dälelhan. *Käsımbay Şığarmaları*. Ürimji: Şıñjañ Halıq Baspası, 2010.
- Keşenulu, D. ve B. İsaqov. *Altay-Tarbağatay Öñiriniñ Dombıra Küyleri*. Birinşi Kitap. Almatı: Atamura Baspası, 2009.
- Maqayılı, Kamal vd. *Şertpe Küydiñ Alıbı Aşım: Aşım Dünşülmün Dünıyege Kelgenine 120 Jil*. Küytin: İle Gazeti Baspası, 2016.
- Maqayulı, Kamal. *Küy Piri*. Aşım Dünşülmün Küyleri. Ürimji: Şıñjañ Halıq Baspası, 2008.
- Maqayulu, Kamak vd. *Qoñaydın Qoñur Küyleri*. Ürimji: Şıñjañ Halıq Baspası, 2016.
- Marğulan, Älkey. *Ejelgi Jır Añızdar*. Red. R. Berdibayev. Almatı: Jazuwşı Baspası, 1985.
- Mäsımhanulı, Dükən. *Ewraziyalıq Örkəniyet – Ejelgi Türki Jäne Qıtay Eliniñ Ruwhanıy Qarım-Qatnası*. Astana: Foliant Baspası, 2012.
- Mäsımhanulı, Dükən. *Söz Jelken*. Almatı: Ölke Baspası, 2005.
- Mawlet, Ardabiy ve Esen Negımanov. "Tarbağatay Aymağı Küyşilik Mektebiniñ Qalıptasuı". V Halıqaralıq Seyten Tağılımdarı Ğılımiy Praktikalıq Konferensiya Materialdarı. Kökşetaw: Mir Meçati, 2010: 61-66.
- Mazaq, Däwlet. *Kök Özen*. Ürimji: Şıñjañ Jastar-Öreder Baspası, 1993.
- Mıñjaniy, Niğmet. *Qazaqtıñ Qısqaşa Taryhı*. Ürimji: Şıñjañ Halıq Baspası, 1986.
- Mırzahanulı, Jaqıp. *Qazaq Halqı Jäne Onıñ Salt-Sanası*. Ürimji: Şıñjañ Halıq Baspası, 1992.
- Muhambetova, A. "Nekatoriye Estetiçeskiye Problemi Kazahskoy Instrumental'noy Kul'turi". *Koçevniki. Estetika: Poznaniye Mire Traditsinnım Kazahskim İsskusstvom*. Almatı: Ğılım Baspası, 1993. s. 160-168.
- Muqamethanulı, Näbiyjan. *Qıtaydağı Qazaqtardıñ Qoğmadıq Taryhı (1860-1920)*. Almatı: QazAqparat Baspası, 2000.
- Müptekeyev, Bazaralı. *Äke Armanı*. Astana: QazUÖU Baspası, 2014.
- Müptekeyev, Bazaralı. *Jetisuw Küyleri*. Almatı: Öner Baspası, 1998.
- Nüsüqasulı, Ayıp. *Ağaş Besikten Jer Besikke Deyin*. Ürimji: Şıñjañ Jastar-Öreder Baspası, 2002.
- Oralbek, Jaqsıbek. *Tırnalar: Än-Küyler Jıynağı*. Küytin: İle Halıq Baspası, 1996.
- Pradlov, Vasilıy. *Altın Sandıq*. Red. S. Qasqabasov, K. İslämjanulı. Almatı: Ana Tili Baspası, 1993.
- Qabıljanulı, Erkebay. *Qıtay Eli Taryhına Qatısı Derekter*. Küytin: İle Aymaqtıq 1-Pedagogikalıq Mektebi Baspası, 1999.
- Qamzayulı, Niğmet. *Söz Sardarı*. Ürimji: Şıñjañ Jastar-Öreder Baspası, 2008.
- Qazaqtıñ Dästürlü 1000 Küyi: Antologiya*. El Production Compony Ltd. 2009.
- Qusayınulı, Käsımbay. "Jayma Şuwaq: Änder men Küyler". *Tarbağatay Jurnalı*. Ürimji: Şıñjañ Halıq Baspası, 1988.
- Sämiytulı, Jaqsılıq. *Qıtaydağı Qazaqtar*. Almatı: Atajurt Baspası, 2000.
- Seydimbek, Aqselew. *Qazaqtıñ Küyi Öneri: Monografiya*. Astana: Kültegin Baspası, 2002.
- Seyitqazınulı, "Qıyat. Küysi Baba Bözğalım Jäne Onıñ Küyleri Jayında". *Tarbağatay Gazeti* 2000: S. 23.
- Su, Bihay. *Qazaq Mädeniyetiniñ Taryhı*. Almatı: Däwir-Kitap Baspası, 2013.
- Şetel Qazaqtarınıñ Öneri: Muzıka Mädeniyeti*. 1-Kitap. Almatı: Qazaq Universiteti Baspası, 2014.
- Tañğıtulı, M. *Jaysañ*. Almatı: Alataw Baspası, 2009.
- Tañğıtulı, Muqs. *Şığıstıñ Şırın Şertpeleri: Zerttew Maqalalar*. Şaweşek: Şaweşek Paspası, 2003.
- Toqtabayev, Säwlet. "Dala Darabozdarınıñ Eki Retki Kezdesüwi". *İle Gazeti*, 15 Aqpan 2008.
- Toymbayev Oqabay ve Däripbek Mäjin. *Kökten Şuwağı: Änder men Küyler Jıynağı*. Ürimji: Şıñjañ Halıq Baspası, 1988.
- Turlıqojaulı, Düysenbek vd. *Küy Tolqım*. Ürimji: Şıñjañ Jastar-Öreder Baspası, 1985.
- Wäliyhanov, Şoqan. *Tañdamalı*. Almatı: Jazuwşı Baspası, 1980.
- Yerzakoviç, Boris ve Zeynur Qospaqov. *Qazaq Muzıka Folklorınıñ Taryhnaması*. Almatı: Ğılım Baspası, 1996.
- Zatayevič, Aleksandr. *500 Pesen i Kyuyev Kazahskogo Naroda*. Almatı: Dayık-Press, 2002.
- Zikiriyaulı, Qurmanjan ve Tursınjan Bäzilulı. *Şıñraw: Halıq Küylerinen Muzikalıq-Ensiklopediyalıq Jıynaq*. Ürimji: Şıñjañ Jastar-Öreder Baspası, 2000.
- Zikiriyaulı, Qurmanjan vd. *Keñes Küyler*. Küytin: İle Halıq Baspası, 2009.